

<http://www.dt.ua/3000/3760/65237/>

<http://www.dt.ua/3000/3760/65237/>

№ 3 (731) 31 січня — 6 лютого 2009



Траян Попович

Буковинський Шиндлер

Автор: Сергій ВОРОНЦОВ (Чернівці)

Якби Спілберг знав про цього чернівецького адвоката, то, можливо, зняв би фільм саме про нього. Шиндлер, який став усесвітньо відомим завдяки твору Спілберга, врятував 1400 життів, на рахунку чернівчанина Траяна Поповича — 20 тисяч.

Тільки наприкінці грудня 2008 року міська влада прийняла рішення встановити меморіальну дошку на згадку про нього. Тоді як уже багато років пам'ятник Поповичу стоїть у столиці Ізраїлю Тель-Авіві, і він визнаний ізраїльськими інституціями праведником Світу.

Однак це ім'я майже не відоме на Буковині, а тим більше в усій Україні. З погляду радянських ідеологів, чиновник профашистського режиму не міг учинити щось варте доброї пам'яті. Пострадянські ідеологи, які, на жаль, від радянських не дуже відрізняються, мабуть, за інерцією дотримуються такої ж самої думки. Власне, тільки з встановленням меморіальної дошки чернівчани дізналися, що Траян Попович врятував життя 20 000 їхніх земляків.

Будучи високопоставленим чиновником режиму Антонеску (військового диктатора Румунії, союзника Гітлера), мером Чернівців (1941—1942 рр.), Попович відмовився виконати наказ про депортацію чернівецьких євреїв у табори Трансністрії. Мало того, він переконав владу у своїй правоті і домігся зміни рішення: 20 000 чернівецьких євреїв залишилися в місті.

Попович помер відразу після війни, 1946 року. Але встиг написати лаконічні спогади, які назвав «Сповідь». На жаль, ані російською, ані українською мовою їх так і не переклали, доступні румунська й англійська (скорочена) версії. Тим часом цей документ гідний того, щоб увійти в підручники історії. Впевненість у своїй правоті, дар переконання дозволили Поповичу примусити нацистських чиновників відмовитися від масового вбивства. На жаль, випадок винятковий для того часу.

Як це відбувалося? Кілька цитат зі «Сповіді».



Будинок, у якому жив
«буковинський Шиндлер»

«Як у старовинних храмах, де двері завжди були відчинені для всіх принижених, де вони знаходили надію й мужність жити, де ще визнавали їхнє право на хліб та життя, чернівецька мерія приймала всі заяви і звернення євреїв. У газеті «Буковина», офіційному органі уряду, який контролювався міністерством пропаганди, з'явилися підлі атаки на мене. Єврейське населення знущально називали «народом Траяна».

Мої дії були продиктовані не лише етичними міркуваннями, а й надією, що в цій бурі пристрастей мені вдасться якимось чином створити моральний оплот, і колись у майбутньому він буде свідченням того, що прощення заслуговує не лише дехто, — а засвідчить невинність більшості румунів.

Зрозуміло, що характер моїх дій не сприяв єдності з губернатором (генералом Калотеску), він дистанціювався від мене. Однак ні в кого не було мужності розпочати вирішальну розмову. Одного разу, помітивши його холодність до мене після розмови, в якій я пропонував трохи вгамувати ентузіазм військової влади, я попросив відставки. Проте генерал відповів: «Почекайте з відставкою. Я визнаю вашу працю. Побоююся, що, коли ви підете від мене, я залишуся сам, і ніхто не зможе замінити вас». Окрім того, мене стримувала одна обставина: я йшов від тих, для кого був єдиною надією.

Не було й натяку на те, що готується насправді. Але просочувалися дедалі тривожніші чутки. Цікаво було, що євреї виявилися краще проінформованими і, сповнені жаху, просили в мене допомоги. Вони все ще вірили в диво.

Здається, це було 29 вересня 1941 р., мене викликали на засідання щодо нового гетто. Тут, у канцелярії губернатора, були представники сигуранци (таємної поліції), політичної поліції, апеляційного суду. Губернатор зажадав від мене конкретної пропозиції з приводу того, як мерія планує вирішувати питання гетто. У тривалій промові я змалював особливе становище євреїв, їхній внесок у розвиток нашого міста, особливо за часів Австро-Угорщини (Чернівці належали Австро-Угорщині до 1918 р. — С.В.), їхню діяльність у комерції, промисловості, медицині, мистецтві та юриспруденції. Торкнувся інших сфер інтелектуальної діяльності. Особливо підкреслив їхню законслухняність, проаналізував течії їхнього політичного життя і наголосив, що вони зазвичай співпрацюють із урядом та урядовою політикою. Насамкінець я виступив проти створення гетто.

Проте я знав, що належу до меншості зі своїми переконаннями, і боявся більшого зла, тому пішов на деякі поступки. Мене проінформували, що німці через своє диппредставництво вимагали якнайшвидшого створення гетто, і відповідний план уже ними запропонований. Я був готовий до цього й легко протиставив уже запропонованому плану створення гетто свої

пропозиції. Проект я подав губернаторові того ж вечора. Цей документ, більш ніж імовірно, мав разом із іншими піти на затвердження до маршала Антонеску. І я не сумнівався, що саме цей проект і буде прийнято, бо чув від представників уряду, що маршал схильний зробити систему гетто менш драконівською (до речі, коли гетто було створене, Попович домігся для більшості його жителів вільного пересування містом, а пізніше багато людей повернулися до своїх квартир. — С.В.) Окрім того, я вважав, що антиєврейські заходи і взагалі скоро припиняться.

Десять спокійних днів передували бурі. Дев'ятого жовтня стало відомо, що євреїв, сконцентрованих у таборах Сторожинця, Вижниці, Вашківців та Лужан, буде вислано в напрямку Дністра, 10 жовтня така ж звістка надійшла з півдня Буковини. Нічого конкретнішого відомо не було. Йшлося про те, що євреї були вивезені зі своїх домівок, їх зібрали на пунктах збору. 10 жовтня мене викликали до губернатора з тим, щоб я потурбувався про збільшення випічки хліба. Передбачалося, що вислані повинні мати з собою по чотири буханки хліба.

Від губернатора дізнався, що рішення про масові депортації вже ухвалено. Водночас мені стали відомі деталі. Я дізнався, що, відповідно до указу, власність, яку вони залишають, переходить державі, що речі, котрі вони беруть із собою, буде конфісковано, що їх зобов'язують обміняти всі гроші, далі їх вивезуть до прикордонних пунктів Атаки й Маркулешти, а вже звідти розподілять по округу Трансністрія.

Мені здалося, що я перетворився на камінь. Я міг сказати лише: «Пане губернаторе, до чого ми дійшли?». Губернатор відповів: «Що я можу вдіяти? Це розпорядження маршала, і ви бачите тут представників генерального штабу». Були присутні генерал Топор і полковник Петреску з генерального штабу. Нас було четверо. Та неймовірно драматична сцена досі в моїй пам'яті.

Я втратив контроль над собою, став агресивним — спосіб поведінки, не занадто звичайний у стосунках між губернатором і мером. Адже губернатор, окрім усього, був прямим повноважним представником маршала.

Я вказав на відповідальність перед історією, яку він несе персонально за те, що коїться, казав про шкоду для нашої репутації на міжнародній арені, про проблеми, з якими зіштовхнеться Румунія на мирних конференціях, коли ми постанемо перед очима цивілізованого світу. Я не шкодував аргументів, аби обґрунтувати ненормальність майбутнього кроку. Говорив про культуру і людяність, традиційну румунську доброту, говорив про варварство, жорстокість, злочини й ганьбу. Закликав до пам'яті наших предків, які зневажали жорстокість і расизм. Я сказав буквально: «Пане губернаторе, французька революція, що дала людству права і свободи, забрала приблизно 11 800 жертв, а ви перебуваєте за крок від того, щоб послати 50 тисяч людей на смерть». Вказуючи на генерала Топора і полковника Петреску, я сказав: «Ці панове спільно з Драгомиром Нікулеску вмиють руки після того, що вони вчинять на Буковині. А ви залишитеся губернатором і відповідатимете за це особисто. Ви не маєте права ставити під загрозу життя навіть однієї людини. Як хто ви б хотіли увійти в історію? Як Робесп'єр? Я принаймні не хочу покривати ганьбою своє ім'я. — Я говорив в екстазі і тремтів від хвилювання. — У вас ще є час. Поговоріть із маршалом і попросіть відкласти заходи хоча б до весни». (1945 року генерал Калотеску був засуджений до розстрілу, заміненого довічним ув'язненням, тож Попович справді давав йому шанс на порятунок у той момент. — С.В.)

Мене слухали мовчки й непорушно. Певний час тривала глибока пауза, після чого губернатор сказав: «Пане Попович, панове, мене мучить той самий страх, однак ці люди тут для нагляду за виконанням наказу. Я також думаю і про це». Тут його перервав полковник Петреску: «Пане мер, хто писатиме історію — єврейські негідники? Я приїхав для того, щоб виполоти бур'яни з городу, ви хочете мені зашкодити?» Я відповів різко: «Пане полковнику, я сам полотиму мій

город. Про те, що відбувається, писатимуть не євреї, історія не належить їм, — про це писатимуть історики всього світу».

У цій напруженій атмосфері в кімнату ввійшов генерал Василе Іонеску. Він був сумний, пригнічений, із потемнілим обличчям. Він відразу звернувся до губернатора: «Не робіть цього, пане губернаторе. Те, що ми плануємо зробити, — це гріх, великий гріх. Краще б я не приїжджав на Буковину, щоб не бути свідком такої жорстокості». Губернатор завагався і взяв час на роздуми. Ми вийшли від нього разом з Іонеску. Коли ми спускалися східцями, він сказав: «Я категорично відмовився і вимагав надати письмове розпорядження, але вони відмовилися надати його. Тобто в них немає письмових інструкцій. Вони кажуть, що накази про операції такого роду бувають лише усні, щоб потім не залишалося жодних доказів. Траяне, спробуймо вмовити губернатора не робити цієї дурниці. Так ми збережемо чисту совість. Я сам поговорю з ним пополудні, сподіваюся, що він змінить своє рішення».

Я попрямував до ратуші. Тут, у моєму кабінеті, був гурт представників єврейства. Вони чекали чудесного слова, звістки про порятунок. Місто лихоманило. Я не міг сказати їм нічого.

12 жовтня мене запросили до губернатора на конференцію всіх вищих чиновників. Були присутні керівники різних департаментів, голова апеляційного суду, генеральний прокурор, військовий комендант, керівник сигуранци, префекти районів, делегати генерального штабу, керівник військового кабінету і мер. Усі ми були проінформовані генерал-губернатором щодо рішення про депортацію євреїв. Губернатор захотів почути наші думки та пропозиції. Голова апеляційного суду і генеральний прокурор попросили зняти це питання з обговорення, обгрунтувавши тим, що вони не вповноважені брати участь у таких конференціях і що було б справедливо звільнити їх від участі в адміністративних заходах уряду. Слід віддати належне нашому правосуддю: у всіх справах, які стосувалися євреїв, вони не брали участі ні прямо, ні опосередковано. Вони стояли над пристрастями, що вирували в цій ситуації, судові процедури стосовно євреїв проходили так само, як стосовно представників інших народів. Наша юстиція не переслідувала євреїв — навпаки, була стримана у питаннях застосування расових законів.

Не так важливо, хто з присутніх підтримав депортацію, а хто — ні. Але слід наголосити на факті, що ніхто не взяв на себе відваги виступити проти дій, які мали такі трагічні наслідки для історії народу. Лише я виступив із обговоренням єврейської проблеми у світлі сформованої ситуації. Я сказав, що ми, маленький народ, не повинні піддаватися расовій ненависті, зазначивши, що євреї зробили гідний внесок у розвиток економіки країни, у її культуру, і заявив протест від себе як мера проти цього акту. Вимагав милості до тих, хто був хрещений у церкві, наголошуючи, що ми не повинні поховати місіонерський дух, який є наріжним каменем християнства, вимагав захисту високоосвічених євреїв, а також людей мистецтва. Вимагав перегляду для пенсіонерів, офіцерів, ветеранів. Вимагав зробити виняток для лікарів, інженерів, архітекторів тощо.

Не буду уточнювати, хто виступив проти моєї промови і з якими аргументами. Зрештою губернатор пристав на деякі з моїх пропозицій і доручив мені складання списків тих, хто, відповідно до моїх пропозицій, заслуговував на вдячність нації. Цей список мав складатися зі 100—200 осіб, максимум. Я залишив засідання, відчуваючи з боку чиновників мовчазну зневагу до себе як до «з'євресного».

12, 13, 14 жовтня минули в підготовці до вантаження євреїв у потяги. Мої друзі знають, що я не з тих, хто здається просто так. Ця сповідь — не місце для описання способів, із допомогою яких я намагався опосередковано вплинути на волю маршала, головне — що зусилля мої були успішними.

Опівдні 15 жовтня я чекав спільно з генералом Іонеску та генеральним консулом Шелгорном у губернаторській приймальні. Двері відчинилися, і майор Марінеску сказав нам: «Це добре, що ви тут, панове, губернатор запитував про вас». Ми ввійшли до генерала Калотеску, який повідомив нам: «Я щойно розмовляв із паном маршалом. Він дозволив залишити 20 тисяч євреїв у Чернівцях».

P.S. У сусідніх буковинських містах — Сучаві, Кимполунгу і Радауцах — депортації unikнули тільки 179 осіб. Решту було вислано в табори. Про внесок Поповича в порятунок тисяч людей згадували багато вдячних чернівчан, які пережили війну. Він захищав одну з національних міських громад, як личить доброму адвокату. Одним із сильних аргументів був, за його спогадами, факт, що всі сантехніки міста виявилися євреями. Перспектива залишитися без сантехніків налякала владу. Чітким у його спогадах є й такий психологічний нюанс: вбивали і грабували не так з антисемітизму, як із жадібності. Вразив його і настрої масового психозу. Заходи, ініційовані військовою владою, згодом підхоплювалися приватними особами. Навіть ті, хто раніше не був здатен на найменше порушення закону, ставали вбивцями чи посібниками вбивць — просто зі стадного почуття.

«Сповідь» – розповідь не так про Голокост, як про людей. Більшість зі згаданих у спогадах Траяна Поповича чиновників були засуджені як військові злочинці.

Copyright © 1994-2009. «Дзеркало тижня» Всі права захищені.